

OSMANLI DEVLETİ'NDE ESNAF LONCALARI

Abdullah İslamođlu*

Trade Guilds in Ottoman Empire

ÖZ

Loncalar köklerini fütüvvet anlayışı ve ahilikten alan, belli kuralları olan, oldukça işlevsel bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bir yerin Türkleştirilmesinde nüfus ve vakıfların yanında en önemli faktörlerden biri bu loncalardır.

Kendine özgü manevi ilkeleri olan ve yine kendine özgü yönetim şekli olan bu kurumun Osmanlı toplumsal yapısındaki yeri yadsınamaz. Bugün Lonca teşkilatını incelemenin iki amaca matuf olduğu ifade edilebilir. Birincisi, tüm tarihi kurumların icra ettiği işlev olan günümüze ışık tutma amacıdır. İkincisi, bu kurumların yaşadığı dönemlerde toplumsal yaşam açısından nasıl etkilerinin olduğunu görebilmektir.

Anahtar Sözcükler: Esnaf loncası, Ahilik, Fütüvve, Ahlak, Adab.

ABSTRACT

Ottoman trade guilds has its roots in the futuvvi and ahi community. It is based on certain rules and it is quite functional. Besides it is one of the most important factors that helped in the turkification beside other factors as population and properties. This trade guilds has its own spiritual and managing style. There are two reasons why is this type of organization beeing examined. First is that it unlightens all historical institutions for todays world and second is to see how this institutions influenced the social life of the habitants during that lifetime.

Keywords: Trade guild, Ahi community, Futuvve, Morality, Proprieties.

...

Giriş

Osmanlı Klasik döneminde köklerini Fütüvvet ve Ahilik anlayışından alan, Osmanlı Devleti'ne özgü koşulların da zorunlu kıldığı üzere, Esnaf Loncaları teşekkül etmeye başlamıştır. Kendine özgü manevi ilkeleri olan ve yine kendine özgü yönetim şekli olan

* Yrd. Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı.

bu kurumun Osmanlı toplumsal yapısındaki yeri yadsınamaz. Bugün Lonca teşkilatını incelemenin iki amaca matuf olduğu ifade edilebilir. Birincisi, tüm tarihi kurumların icra ettiği işlev olan günümüze ışık tutma amacıdır. İkincisi, bu kurumların yaşadığı dönemlerde toplumsal yaşam açısından nasıl etkilerinin olduğunu görebilmektir.

Şer'îye Sicillerinde, fermanlarda, mühimme defterlerinde ve diğer belgelerde çeşitli isimlerle anılan esnaf, kısaca ticari amaçla bir araya gelmiş topluluk olarak nitelendirilebilir. Özellikle bu bağlamda belki de esnafın bir kolu olarak nitelendirmemiz gereken 'ehl-i hîrfet' kelimesinin esnaf yerine sıklıkla kullanıldığını belirtmek gerekir. Yine 'ehl-i hîref' kelimesi de esnaf için kullanılan kavramlardan biridir.¹

II. Lonca Teşkilatının Temeli Olarak Fütüvve ve Ahilik

'Ahi' kelimesi, Arapça 'kardeşim' manasına gelmektedir. Ayrıca eli açık, cömert anlamı verilmektedir². Divanu Lügâti't-Türk'te de en azından anlam olarak bu kelimeyi karşılayan 'aқи' kelimesi yer almaktadır.³ Fütüvvet de lügatlerde, yiğitlik, cömertlik, lütuf ve ihsankârlık, izzet, kerem anlamlarıyla yer bulmuştur.⁴

Osman Nuri Ergin'in yapmış olduğu sınıflandırmada şark ve İslam kökenli teşkilatlar⁵ arasında sayabileceğimiz esnaf örgütlenmesinin, İslam dünyasında ilk olarak, kesin bilinmemekle beraber 10. yüzyılda Abbasi Halifelerine karşı Suriye, Yemen ve Horasan'da ayaklanan işçi gruplarına dayalı Karmati hareketi ile oluştuğu söylenebilir. Daha sonra aynı topraklarda süregelen toplumsal, askeri, idari ve dini çalkantılar bazı tasavvufî düşüncelerin toplumda kabul görmesine yol açmıştır ve iktisadi hayata yön veren sanat ehline fütüvve ahlâkı olarak yansımıştır. fütüvve ahlâkı, "eli açıklık, yiğitlik, yardım edicilik, olgun kişilik"⁶ sahibi olmayı gerektirmekteydi.⁷

Fütüvve hareketi, kendi içinde üç gruba ayrılıyordu:

1. Kavli: Sanatkârların oluşturduğu gruba verilen ad.
2. Seyfi: Askerlerin oluşturduğu gruba verilen ad.
3. Şurubi: Sanatkâr ve Askerler dışında kalanlara verilen ad.⁸

Bu sınıflandırmadan anlaşılıyor ki; hem fütüvve oluşumu hem de birçok araştırmacı tarafından bu oluşumun devamı sayılan Ahi oluşumu yalnızca ticaret ve sanatla uğraşmamış; aynı zamanda yaşanan yerin asayişini sağlamak için bir çeşit kolluk kuvveti görevini

¹ Çabuk, Vahid, *Osmanlı Teşkilat ve Siyaset Kültürü*, Emre Yayınları, İstanbul, 1996, s.26-27.

² Osmnlca-Türkçe Ansşklopedik Büyük Lugat, Sebat Yay., İstanbul, 2006

³ El-Kaşgarî, Mahmud, *Divan-ı Lugati't Türk*, Kabalcı Yay., İstanbul, 2007, s. 146.

⁴ Toven, Bahattin, *Yeni Türkçe Lugat*, TDK Yay., Ankara, 2004, fütüvvet maddesi, s. 214. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lugat, Sebat Yay., İstanbul, 2006, fütüvvet maddesi, s.278

⁵ Ergin, Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Dairesi Başkanlığı Yay., İstanbul, 1995, s. 518.

⁶ Çağatay, Neşet, *Bir Türk Kurumu olan Ahilik*, 2. Baskı, Ankara, 1989, s. 3-6.

⁷ Alada, Adalet Bayramoğlu, *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, Sümer Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 94.

⁸ Ekinci, Yusuf, *Ahilik*, 4.Bası, Ankara, 1993, s:14

de yerine getirmiştir. Daha sonra sanat ehlini dağınıklık ve başıboşluktan disiplinli bir meslek örgütüne çeviren fütüvve hareketinin bir benzeri 13. yüzyıl başlarında Anadolu Selçuklularında “Ahilik Hareketi” adı altında ortaya çıkmıştır⁹. Bazı araştırmacılar ahilik hareketinin aslında fütüvve hareketinin devamı olduğu konusunda hemfikirdirler. Daha sonraları Osmanlı’da devletin merkezîyetçi ve mutlakîyetçi yanı gelişince daha önceleri bir çeşit kamu hizmeti de ifa eden ahilik kurumu sadece iktisadi alanda faaliyetlerine devam etmiş ve loncalara dönüşmüştür.¹⁰ Ancak bu bilgiler ışığında, fütüvvetin, esnaflık müessesinin manevi cephesini, loncanın da dış çatısını teşkil ettiği tespitini yapmak mümkündür.

Belirli ahlâk kaidelerine bağlı yaşayan bu topluluğun, özetle uymayı bir görev bildiği kuralları, dışa ve içe ait olmak üzere sıralanmıştır. Kapalı ve dışa ait olan emirler, gayr-i meşru ilişkilerden sakınılmasını isteyen şalvar ile ilgili emir, dinen yasak edilmiş yiyecek ve içeceklerin yenilip içilmemesini isteyen mide ile ilgili emir, yalandan, dedikodudan, boş laftan ve gıybetten sakınılmasını isteyen dil ile ilgili emir, görülmemesi ve duyulmaması gereken şeylerin görülüp duyulmamasını isteyen kulak ve göz ile ilgili emir, kötülük etmekten sakınılmasını isteyen el ve ayak ile ilgili emir, dünya malına ve nimetlerine ahireti unutturacak kadar bağlanılmamasını isteyen hırs ile ilgili emir iken; açık ve içe ait olan emirler, cömertlik, tevazu, kerem (alıcenaplık), merhamet ve bağışlama, bencil olmama, realizm (uyanıklık-hayal şarabıyla sarhoş olmama)¹¹ olarak sayılmıştır.

Fütüvvet, ahilik âdabı, yani belli ahlâk ve davranış kuralları, yüzyıllar boyunca Anadolu Türk halkının millî karakterini belirleyen olgular olmuştur. Olağanüstü bir konukseverlik, güç durumunda olanların yardımına koşma, özveri ve dayanışma, emece denilen tarlada hep birlikte ortak çalışma, büyüğe saygı, hırsızlıktan, cinsel tacizden ve başkası aleyhinde kötü söz söylemekten dikkatle kaçınma (eline, beline, diline hâkim olma), yiğitlik ve civanmertlik, sosyal antropologların Türk köy ve kasabalarında sıradan Türk insanının davranışları üzerinde tespit ettikleri özelliklerdir.¹² Bunun sonucu olarak, fütüvvet, ahilik, esnafın davranışlarını belirlemiş; ahî zaviyelerinde genç işçilere, alçakgönüllülük, sosyal dayanışma, özveri, ustaya itaat gibi esnaf lonca örgütünün gerektirdiği bir ahlâk eğitimi verilmiştir. Sosyo-ekonomik yapının temel ahlâkî işlevini yerine getirme bakımından, fütüvvet adabı Osmanlı zanaatlarının çırak-kalfa-usta eğitimiyle kuşaktan kuşağa devredilmiştir.¹³

Her ilişkinin belirleyicisi olarak fütüvvet ahlâkı, tasavvuf kaynaklı bir yaşam anlayışı olduğundan tasavvuftaki kardeşlik beraber hareket etme, yardımlaşma ve bir şeyh’e bağlanma olguları örgütlü bir yapı oluşturmalarına zemin hazırlamıştır. Bu örgütlü hareket, kanaat sahibi, ehl-i sanat, faziletli, doğru ve dayanışmacı insanların birlikteliğinden kaynaklanmış ve böylelikle bin yılı aşkın bir süre varlığını sürdürebilmiştir. Fütüvvet ahlâkı kimseye keyfi hareket imkânı tanımayan bir sıraya ve belli kurallara tabidir. İstişare temel

⁹ Taeschner, Franz, “İslâm Ortaçağında Fütüvve Teşkilatı”, *ÜİFM*, C:15, No:1-4, (1953-1954), s.17.

¹⁰ Ülgener, Sabri, *İktisadi Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul, 1981, s. 33

¹¹ Ekinci, *Ahilik*, s. 18

¹² Çağatay, *Ahilik*, s. 145-153.

¹³ İnalçık, Halil, *Devlet-i’Aliyye*, Kültür Yayınları, İstanbul, Haziran, 2009, I. Cilt, 6. Baskı, s.40.

mihenklerden biridir. Ahi olabilmek için gerekli ahlâk ve şartlara uygun olmak gereklidir; yani babanın ahi olması oğulun da ahi olacağı anlamına gelmemektedir. Bir zaman dilimi içerisinde olgunlaşan kişiye ve belli bir derece ve merasime uygun olarak ahilik devredilir.¹⁴

Sultanların ve bazı kişilerin, vakıflar yaparak bu zaviyeleri destekledikleri vakidir. Osman ve Orhan dönemlerine ait vakıf kayıtlarında, Osmanlı ülkesinde daha ilk zamanlardan itibaren birçok ahî zaviyesinin kurulmuş olduğunu görmekteyiz. Selçuklu sultanları Moğol egemenliği altında ülkede siyasî güç ve kontrolü kaybetmişlerdi. Bu durum şehirlerde ahilerin, yalnız ekonomik-sosyal yaşamda değil, kamu güvenliği alanında da sorumluluk yüklenmelerine yol açmıştır. İbn Battuta bazı büyük şehirlerde baş ahinin bir sultan gibi davrandığını rivayet etmektedir.¹⁵

Tarihî zorunluluklar neticesinde, Anadolu'da ortaya çıkan ahilik kuruluşları ile, üstlendikleri görevleri itibarıyla şehir kamu hizmetleri arasında paralellik vardır. Zaviyeler buldukları yerlerde bir çeşit konuk evi, aşevi, görevi görüyorlardı. Hem gelip geçen yolcular ağırlanır, ihtiyaçları giderilir, hem de civardaki fakir ve yardıma muhtaçlara yardım eli uzatılırdı. Bu da sosyal yardımlaşmayı güçlendirici bir rol oynardı. Ahiler, şehir iktisadi hayatını da kontrol altında tutuyorlardı. Üretimi belli bir standart dahilinde yapmaları, sıkı bir usta çırak ilişkisi ile otokontrol mekanizmaları vardı. Ahilerde standart bir kazanç belirlenmişti, 18 gümüş dirhemden fazla malvarlığına sahip olmaları yasaktı bu da onların eşit bir statüde olmaları demekti.¹⁶

Ahiler, içinde yaşadıkları toplumsal koşullar gereği savunma ihtiyacı yüzünden daima beli kılıçlı doluşurlardı. Olası yönetim boşluğunu hemen doldururlardı. Hatta bazı beyliklerde hükümdar bulunmadığı zaman onun yerine hükümeti ahiler yönetirdi. İstanbul'un fethi ile beraber Osmanlıdaki merkezîyetçilik ve mutlakîyetçi yönetim anlayışının güçlü bir durum kazanmasına kadar, Ahilik örgütlenmesinin, bu etkin ve çok yönlü yapısı uzun süre devam etti. Değişen tarihsel koşullar içinde ahilik örgütlenmesinin fonksiyonları iktisadi alanda yoğunlaşmaya başlamış, lonca örgütlenmesine dönüşen yapısıyla şehir hayatında etkinlikleri devam etmiştir. Böylece ahilik lonca örgütlenmesine dönüşen bir yapıyla mevcudiyetini sürdürmeye devam etmiştir.¹⁷

İlk başlarda Ahiler, esnaflık ile ilgili faaliyetlerinin dışındaki alanlarda daha çok enerji ve zaman harcamışlardır. Mevcut koşulların bir gereği olarak dar ölçekte yönetim, güvenlik, hayır işleri v.b alanlarda faaliyet gösterdikleri için esas varoluş alanları olan ticari ve sınıai hayatta yeterince uzmanlaşmamışlardır. Ne zaman ki, merkezîyetçiliğin de güçlenmesiyle

¹⁴ “ve Ahî ve şeyhe gerektir ki terk-i-dünya ola ve Ulu yer gözetmeye, Dünya hevesin terk ede zira ahinin ve şeyhin dünyalığı çok olacak azub fütüvvet yolunda sapa... Ahîye ve Şeyhe gerektir ki helal kisp kazanç. Elbette ve elbette Ahîye ve Şeyhe gerektir ki bir sanatla meşgul ola. Eğer sanatı yoksa ona fütüvvet değmez... Ahilik ve Şeyhlik tuzu etmeği kazanıp miskinlere yedirmektir ve dahi ehli fütüvvet gerektir ki âlim ola, eğer ilmi yoğ ise ilim taleb ede. Ve âlimleri seve hoş tuta. Zira, cahillik kati ayıbtır. Dünyada bundan büyük ayıb yoktur”. Tarus, İlhan, *Ahiler*, Çalışma Bak. Yay. , Ankara, 1947, s.25-26.

¹⁵ İnalçık, *Devlet-i'Alîyye*, s.41-42.

¹⁶ Alada, *Mahalle*, s.100-101.

¹⁷ A.g.e, s.101-104.

devlet her alanda etkili olmaya başladı o zaman tam anlamıyla 'uzmanlık alanlarına göre biçimlenen esnaf örgütlerine'¹⁸ dönüşmeye başladılar. Bu dönüşüm uzun yıllara yayıldığı için tarih olarak belirlemek çok zor. Ama şunu söyleyebiliriz, bu dönüşüm tamamlandığı zaman artık fütüvve hareketi veya ahilik yerini Lonca teşkilatlarına bırakmış bulunuyordu. Bunun başlıca iki nedeni olduğu sanılmaktadır. Birincisi, günün değişen koşullarının, kurallara uymayı zorlaştırması; ikincisi, gayrimüslim esnafın çoğalması sebebiyle, o zamana kadar İslam kaidelerine uygun yapılan toplantıların artık tüm esnafı kapsamaktan uzak olması.¹⁹

III. Esnaf Loncaları

Buna karşın, örgütlü zanaatkârların kendi işlevlerini yerine getirdiğini söyleyebiliriz. Loncalar, kendi üyeleri arasındaki ihtilafları çözüme kavuşturup karşılıklı yardımlaşma, dinî törenler ve hayır faaliyetleri için fonlar toplamış ve geziler, merasimler düzenlemişlerdir. Ayrıca loncalar sayesinde, ortak ibadetler ve hac görevleri beraber yerine getirilmiş, vakar ve dürüstlük gibi değerler üzerine vaazlar dinlemişlerdir. Cemaate girişte Sufi geleneğini andıran bir törenin olması, loncaların ortak bir koruyucu velilerinin olması bu oluşumun dinsel bir birliktelik sayılması için yeterli değildir. Daha çok bazı toplumsal ve dinsel işlevler üzerinde uygulanan devlet kontrolünden faydalanmak amacıyla bir sosyal yardımlaşmanın tesisi arzulanmıştır. Aynı dini cemaatin üyesi olmak pekiştirici bir rol oynamıştır. Zira loncaların çok azı, Müslüman ve Hıristiyan veya Müslüman ve Yahudi üyeliğine sahipti²⁰.

Ahiliğin ahlâk ve erkânını tespit eden fütüvvetnameler, zamanla Anadolu'nun her tarafına yayılmış ve şehirlerde, köylerde fütüvveti benimseyen ahî zaviyeleri kurulmuştur.²¹ Fütüvvetnameler ve ahî zâviyeleri ile işçilerin ahlâkî-sosyal ve iş disiplini sağlanır; esnaf teşkilâtı ile devletin işbirliği ile de, şehrin üretim koşulları ayarlanırdı. Bu koşullar, siyasî iradenin her an esnafa müdahalesini²² kaçınılmaz kılardı²³. Küçük şehirde talebin

¹⁸ Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yay. İstanbul, 2009, 6. Bası, s.307.

¹⁹ Gürata, Mithat, *Unutulan Adetlerimiz ve Loncalar*, Tisa Yay. Ankara, 1975, s. 99.

²⁰ Lapidus, Ira M., *İslam Toplumları Tarihi*, C:1, İletişim Yay., Çev.: Yasin Aktay, İstanbul, 2005, s. 452-453.

²¹ İnalçık, *Devlet-i'Aliyye*, s.41.

²² "Loncalar kent nüfuslarının kontrolü için temel kadroyu oluşturuyorlardı. Böylece Osmanlı loncaları tüccarlar ve zanaatkârların çıkarlarının kendiliğinden ifadesi değil, aksine devletin ihtiyaçlarını karşılamak üzere onbeşinci yüzyılda oluşturulmuşlardı. Tüccarlar, zanaatkârlar, taşıma işçileri ve hatta oyuncular ve fahişeler bile ekonomik disiplini sağlamak ve yönetimi kolaylaştırmak üzere ortak yapılarda örgütlenmişlerdi. Yetkililer yeni dükkânlar açarak ticarete girişi ve üretilen ticaret eşyasının tiplerini ve kalitelerini tanzim etti. Müşteri çıkarlarını korumak üzere tayin edilen azami fiyatlar devlet tarafından düzenlendi. Ağırlıklar ve ölçüler hükümet müfettişleri tarafından düzenlendi. Loncalardan askerî seferlere eşlik etmek ve işgücü hizmetleri sağlamak üzere işçi sunmaları bekleniyordu. Mısırlı loncalar, üyelerinden vergiler toplamaya mecbur edildiler, bu uygulama Türk loncalarını kapsamıyordu. Bununla birlikte daha geniş bir idarî özerklik, Balkan şehirlerindeki loncalara tanınmıştı." Lapidus, *İslam Toplumları Tarihi*, s. 452.

²³ İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, s. 41.

sınırlı olması nedeniyle yerel mal üretiminin şehir ihtiyacına göre ayarlanması gerekirdi. Bu nedenle bazı sınırlamalar söz konusu olmuştur. Örneğin, Beypazarı'nda 10 fırın ustasına izin verilmişken, İstanbul'da 150 ustaya²⁴ izin verilmiştir. Talebin artmasıyla koltuk denilen kenar mahallelerdeki kaçak ustalar ortaya çıkar ve bunun üzerine esnaf devlete başvururdu. Yine Osmanlı döneminde devlet, ihtisâb kanunları ile mal kalitesini belirlemiştir²⁵ ve pazarda teftiş ve kontrolü artırmıştır²⁶. Esnafın seçiminden sonra esnaf ustaları padişah beratıyla onaylanır ve devlet de genellikle beratlı esnafı desteklerdi. Bu durum devletle esnafın işbirliğini kuvvetlendirmiştir. Osmanlı'dan önce bu işlevi, şehirde esnafın lideri olan güçlü zengin ahî babalar yerine getirirlerdi.²⁷ Meslekî ortaklıkların faaliyetlerini gözeten idarî mekanizma özenle kurulmuştu. Başvezir ve yeniçerilerin ağası, kadılar ve pazar müfettişleri lonca düzenlemelerinin güçlendirilmesine katkıda bulunmuştur. Şeyhler ve diğer lonca görevlileri, devlet kanunlarını yürütmek üzere hükümet tarafından lonca üyelerine danışarak atanmıştır. Loncaların reisleri, loncanın en yaşlılarının oluşturduğu ve topluca devlete karşı sorumlu olan resmî olmayan bir yapı aracılığıyla hareket ediyordu²⁸. Buna karşın iç-örgüt, devlet kontrolü dışında idi. Bununla beraber esnaf kendi iç nizamlarını oldukça korumuştur; her esnaf kendi usta ve idarecilerini kendisi seçmişti. Kethüda, yiğit-başı'nın loncada gerçek otorite ve yetki sahibi olması için, seçimden sonra pâdişâh beratı alması ve dairelerinde korunan saklı defterlere kaydedilmesi ile mümkün olurdu.²⁹

Bir yerin Türkleştirilmesinde esnaf örgütlenmelerinin önemli bir fonksiyon icra ettiği söylenmelidir. Şehirlerin kısa zamanda Türk şehir toplulukları şeklinde gelişmesinin nedeni, Türk idarecilerin ve nüfusun gelip şehirlere yerleşmesi, hayra yönelmiş vakıfların kurulmasının yanı sıra, Türk Ahi-Esnaf kurumunun kurularak, şehrin ticaret ve sanayisinin Anadolu'daki örnek ve geleneğe göre kurulması ve iktisadi hayatın bu kendine özgü Türk sosyo-ekonomik kurumu sayesinde milli şehir topluluğunun elinde ve kontrolünde bulunmasıdır³⁰.

Günümüzde bir şehirde taksi sayısını kısıtlayan belediye nizamına benzer şekilde, her şehir ve kasabada vakıflara ait dükkân veya işyeri sayısı belli idi. Sanata ait alet edevatı içeren bu belli dükkân ve işyerlerine gedik denirdi. Tüketiciyi ve üreticiyi aynı zamanda

²⁴ "1553 yılında toplam ekmek fırını sayısı 147 olarak sayılmıştır." bkz. Demirtaş, Mehmet, *Osmanlı'da Fırıncılık*, Kitap Yay., İstanbul, 2008, s. 78.

²⁵ Buna örnek olarak 1502 tarihli Kanunname-i İhtisab-ı Bursa örnek gösterilebilir. Dünyanın yazılı belge olarak ilk standardını ortaya koyan kanunda, kalite, boyut, ambalaj gibi konularda standartlar tespit edilmiş ve narh ceza hükümlerine yer verilmiştir. Bugünkü standardizasyon sistemini aratmayacak şekilde, tuz, ekmek, sebzeler, yumurta, süt, yoğurt, peynir, tekstil ürünleri, mücevherat, mutfak eşyaları, deri ve deri mamulleri, kürkler, ayakkabılar, gibi çeşitli maddelerin özellikleri standardize edilmiştir. bkz. *Kanunname-i İhtisab-ı Bursa*, Türk Standartları Enstitüsü, 2010, Ankara.

²⁶ İncalcık, *Devlet-i'Aliyye*, s. 41.

²⁷ A.e., s. 41.

²⁸ Lapidus, *İslam Toplamları Tarihi*, s. 452.

²⁹ İncalcık, *Devlet-i'Aliyye*, s.41.

³⁰ Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C: 1, Cem Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 498-499.

korumayı amaçlayan ve tüketimle üretimi dengeli tutmaya çalışan bir sistem olarak ifade edilebilir. Osmanlı sanayi ve ekonomisi, genelde pazar imkânları kısıtlı ve kendi kendine yeter bu yerel ortaçağ ekonomi sistemini izlemekteydi. Şehir ve bölgelerarası ulaştırma ve taşıma imkânlarının kısıtlı olması, güvence ve korumanın yetersizliği, üretici ve üretim miktarını kısıtlayan koşullardan en önemlisidir.³¹

Bazı sektörlerin doğrudan idari denetimden kaçınması da bir vakıdır. Para mübadelesi ve uluslararası ticaretle uğraşan tüccarların, genellikle yakın hükümet gözetimi olmaksızın çalışabilme imkânları vardı. Bu durum, bazı tüccarlara, şehir loncalarıyla rekabet etmeye üzere kırsal alanlarda evlere iş verme yolunu açmıştır. Yine yeniçerilerin on yedinci ve on sekizinci yüzyılda ticaret ve zanaat üretimine girmeleri, zanaatkâr nüfusun düzenlenmesini daha da zorlaştırmıştır.³²

İstanbul'daki her beş loncadan ikisi, ekonomilerin çoğunda olduğu gibi karın doyurmaya yönelik harcamaların söz konusu olduğu yiyecek sektöründendir. İkinci en büyük sektör, hamal, berber ve gemici mesleklerden oluşan hizmet sektörü, üçüncü de giyim sektörüydü.³³

Loncalar, belirledikleri ve benimsedikleri ilkelerle, zanaatkârlıkta belirli bir standart³⁴ oluştururlar. Bu, haksız rekabeti ortadan kaldırdığı gibi yetişen yeni çıracılar için de iş olanağı sağlarlar ve geçim kaygılarını ortadan kaldırırlardı. Esnaf loncaları buldukları şehrin iktisadi kaynakları ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak belirli iş kollarında örgütlenmeye giderlerdi. Loncalar, üretim faaliyetlerini kendi iş kollarına ait dükkânlarda topluca ifa ederlerdi. Birbirine yakın iş kollarının bir araya gelmesiyle de büyük çarşılar meydana gelirdi. İsteyenin istediği yerde dükkân açma yetkisi yoktu. Yine aynı zamanda sağlık açısından üretimi zararlı olan mamülleri üreten iş kollarına ait dükkânlar şehir dışında belirlenen bir noktada kurulur, böylece halkın zarar görmesi engellenmiş olurdu.³⁵

Esnafın çalıştıkları kapalı çarşılar çok kere büyük camilerin vakıfları idiler. Dolayısıyla burada çalışan esnafın sandıklarıyla devlet yakından ilgiliydi.³⁶ Bu fonlar da kredi yoluyla işletilirdi.³⁷

Esnaf örgütlenmesinin, ahilikten loncaya evrilirken, fütüvvetkârlık, ünsiyet, dayanışma, bağlılık ve yardımlaşma gibi temel özelliklerini koruduğunu belirtmek gerekir.

³¹ İncalcık, *Devlet-i'Alîyye*, s.298-299.

³² Lapidus, *İslam Topluları Tarihi*, s. 453.

³³ *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam*, Ed.: Timur Kuran, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2010, s. 77.

³⁴ Öte yandan mal kalitesini koruma, esnafın çırak-kalfa-usta düzeni sınavlarla sağlanırdı. Bkz.: İncalcık, *Devlet-i'Alîyye*, s. 41.

³⁵ Alada, *Mahalle*, s.107-108.

³⁶ Meselâ İstanbul Kapalı Çarşısı'ndaki bedesten Ayasofya evkafından idi. Bu vakfın, dolayısıyla bedestenin nazırı da Rumeli kazaskeri idi. Bedesten esnafının sandığının sermayesinde tüccarın payları gibi yetimlerin de malları vardı. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet, İktisat, 1803: 1261-2/1845-6. Akt. Ahmet Tabakoğlu, "Klasik Dönem Osmanlı Vakıf Sistemi", Vakıf Sempozyumu Kitabı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2004, s. 32.

³⁷ Çağatay, *Ahilik*, 134-136.

Şehrin nüfus ve iktisadî hayat tarzına göre bazı değişiklikler göstermesine rağmen, loncaların her şehirdeki örgütlenme şekli, yapı ve model olarak benzeşmektedir. Üyelerin ortak karar ile seçilen Kethüda, loncayı dışarıya karşı temsil eden ve devletle ilişkileri yürüten kişidir. Yiğitbaşı, iç işlerin yürütülmesinden sorumludur. Ehl-i hibre uzman niteliğindeki ustalardan seçilirdi. Bu kişiler loncanın yönetimini oluştururdu. Kethüda seçimi ve loncanın özel kuralları, kadı tarafından incelenerek, divana arz edilirdi. Kethüdanın görevi ve bu özel kuralların temel belge niteliği divanın onayı ile gerçekleşirdi. Bu da loncayı bağımsız kılan bir özellikti. Öte yandan, loncaların ortak sorunlarını danıştığı ve diğer ileri gelenlerle birlikte şehri, devlete karşı temsil eden, Lonca kethüdalarının üstünde şehir kethüdası vardı.³⁸

Esnaf, buldukları dükkân ve çarşıların temizliğinden sorumlu idi. Kendi aralarında bir fon oluşturarak temizlik giderlerinin masrafı bu fondan karşılanırdı. Dükkân ve çarşı denetlemelerini de yine kendi aralarındaki bir mekanizma sayesinde yaparlardı. Ahilerin belirlemiş olduğu standartlara hem üretim hem de satış anlamında uymayanlar uyarılır ve düzeltilir eğer olay büyürse kadıya intikal ettirilirdi. Böylece kendi içlerindeki çürükleri ayıklarlar, tüketiciyi bozuk mal ve yüksek fiyat karşısında bir çeşit koruma altına alırlardı. Ahiler, nasıl ki mal varlıklarına 18 gümüş dirhem sınırı koymuşlarsa, üretilen malların satış fiyat ve rayiçlerini de belli ederlerdi³⁹.

Esnafı denetim mekanizmasının da oldukça geliştiğini söylememiz mümkündür. İstanbul kadı sicillerinde esnaf ve zanaatkarlarla ilgili birçok kaydın bulunması bunu kanıtlamaktadır. Bu kayıtlardan bazıları esnaf ve tüccar arasındaki mahkeme kararı ile veya anlaşma ile sonuçlanan hukuki ihtilaflarıdır. Ayrıca, kadıların çarşı ve pazar denetlemeleri sonucu tespit edilen eksiklikler ile ilgili kayıtlar da mevcuttur⁴⁰.

Nüfusu gittikçe artan büyük şehirler, gittikçe genişleyen pazarları nedeniyle, pazarlar kendi kendine yeten olma durumundan çıkmış ve yerel pazarlardan farklı bir pazar yapısına erişmiştir. Bu nedenle lonca sistemi kuralları yetersiz olmaya başlamıştır. Genişleyen pazar ve talep sonucu, eski kasaba üretim tarzı kısıtlamalarının kırıldığına ve liberal bir sisteme doğru yeni bir gelişimin ortaya çıktığına dair örnekler oluşmaya başlamıştır.⁴¹ Ancak devletin de eski lonca düzenini korumakta ısrarlı olduğunu söylemek gerekir. Bu ısrarın sonucu olsa gerek, geleneksel lonca düzeni ancak 19. yüzyılda büyük şehirlerde ortadan kalkacaktır. Batı dünyasında gördüğümüz liberal pazar ekonomisinin yavaş yavaş egemen olmaya başlamasında, Osmanlı pazarını genişleyen makine sanayi ürünleri için

³⁸ Alada, *Mahalle*, s.106.

³⁹ A.e., s. 109, 110.

⁴⁰ Aydın, Mehmet Akif, *Kadı Sicillerinde İstanbul*, İsam Yay., İstanbul, 2011, s. 137.

⁴¹ “Bununla ilgili, Bursa ve İstanbul ipekli kumaş üretim ve ticaretinde ilginç bir örnek gözlemliyoruz. Nüfusu hızla artan bu şehirlerde, orta sınıfın ipekli kumaşa talebi artmış ve bunun sonucu belli sayıda dokuyucu ustalar dışında onun iki üç katı yeni usta grubu faaliyete geçmiş, orta sınıf halk için fiyatları düşürmek ve sürümünü artırmak için kumaşa pamuk ve ucuz boya katılmaya başlanmıştır. Eski ustaların şikâyeti üzerine devlet, lonca kurallarını uygulamaya büyük önem veriyor, yeni işyerlerini yasaklıyor, ihtisap kanunları çıkarılarak ipekli kumaşların kalitesini korumaya çalışıyordu.” Bkz. İnalçık, *Devleti-i ‘Aliyye*, s. 299.

açmaya çalışan İngiltere'nin kabul ettirdiği 1838 Ticâret Antlaşması'nın önemli bir olgu olduğunu söylemek gerekir. Batılılaşma ile birlikte serbest pazar koşulları altında birçok yerli sanayi kolu çökmüş ve Batı'nın ucuz makine yapımı malları Doğu pazarlarını istilâsı etmiştir. Özellikle büyük bir pazarı olan pamuklularda bu durum kendini çarpıcı bir şekilde hissettirmiştir.⁴²

IV. Sonuç

Sonuç olarak iki tespitte bulunmak gerekir. Birincisi, loncalar temelini fütüvvet anlayışı ve ahilikten alan, belli kuralları olan, oldukça işlevsel bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. İkincisi, bir yerin Türkleştirilmesinde nüfus ve vakıfların yanında en önemli faktörlerden biri bu loncalardır.

Şüphesiz hukuk tarihine ilişkin hemen hemen tüm kurumların günümüze bir şekilde yansması veya yol gösterici olması söz konusudur. Aksi takdirde hukuk tarihi çalışmaları birer nostaljik fanteziden öteye gitmeyecektir. Bu noktada günümüzün acımasız rekabet koşullarında işte bu “nostaljik fantezi” kavramını çağrıştıran bir kurum olan Esnaf Loncaları, irdelendiğinde kurumsal yapısı ve günümüzde bile yaşayan manevi ilkeleri ile aslında bu ışık tutma işlevini hakkıyla yerine getirmektedir. Elbette yozlaşan birçok değerimizle birlikte bu “esnaflık” kurumunun da bundan nasibini aldığını görmezden gelemeyiz. Ancak bugün bile yanı başımızdaki Kapalı Çarşı'da, çarşı esnafı dendiğinde gelen çağrışım bu kurumun hala yaşadığını göstermektedir. Şüphesiz yozlaşma toplumun her kesiminin nasibini aldığı bir durumdur. Bundan esnaflık kurumu da nasibini almıştır. Hele hele günümüz rekabet koşullarının acımasızlığı, insanların sonu gelmez hırslarıyla birleşince bu bakımdan çok da olumlu şeyler söylemenin mümkün olmadığı acı gerçeğiyle karşılaşırız. O halde diyebiliriz ki, bu kurum ancak tüm toplumsal bileşenlerin uygun paydada buluşmasıyla yaşayabilir. Buna rağmen uzunca bir dönem bu kurumun yaşamış olduğu gerçeği tekrar yaşatılabileceği gerçeğini de hissetmemizi sağlamaktadır.

Kaynakça

- Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C: 1, Cem Yayınevi, İstanbul, 1974.
 Alada, Adalet Bayramoğlu, *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, Sümer Kitabevi, İstanbul, 2008.
 Aydın, Mehmet Akif, *Kadı Sicillerinde İstanbul*, İsam Yay., İstanbul, 2011.
 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet, İktisat, 1803: 1261–2/1845–6. Akt. Ahmet Tabakoğlu, “Klasik Dönem Osmanlı Vakıf Sistemi”, Vakıf Sempozyumu Kitabı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2004.
 Çabuk, Vahid, *Osmanlı Teşkilat ve Siyaset Kültürü*, Emre Yayınları, İstanbul, 1996.
 Çağatay, Neşet, *Bir Türk Kurumu olan Ahilik*, 2. Baskı, Ankara, 1989.
 Demirtaş, Mehmet, *Osmanlı'da Fırıncılık*, Kitap Yay., İstanbul, 2008.
 Ekinci, Yusuf, *Ahilik*, 4.Bası, Ankara, 1993.
 El-Kaşgarî, Mahmud, *Divan-ı Lügati't Türk*, Kabcı Yay., İstanbul, 2007.

⁴² İnalçık, *Devlet-i'Aliyye*, s.299-300.

- Ergin, Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*.
- Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yay. İstanbul, 2009, 6. Bası.
- Gürata, Mithat, *Unutulan Adetlerimiz ve Loncalar*, Tisa Yay. Ankara, 1975.
- Tarus, İlhan, *Ahiler*, Çalışma Bak. Yay. , Ankara, 1947, İnalcık, Halil, *Devlet-i'Aliyye*, Kültür Yayınları, İstanbul, Haziran, 2009, I. Cilt, 6. Baskı.
- Kanunname-i İhtisab-ı Bursa*, Türk Standartları Enstitüsü, 2010, Ankara.
- Lapidus, Ira M., *İslam Toplumlari Tarihi*, C:1, İletişim Yay., Çev.: Yasin Aktay, İstanbul, 2005.
- Mahkeme Kayıtlari Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam*, Ed.: Timur Kuran, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2010.
- Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lugat, Sebat Yay., İstanbul, 2006.
- Taeschner, Franz, "İslâm Ortaçağında Fütüvva Teşkilatı", İÜİFM, C:15, No:1-4, (1953-1954).
- Toven, Bahattin, *Yeni Türkçe Lugat*, TDK Yay., Ankara, 2004.
- Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lugat, Sebat Yay., İstanbul, 2006.
- Ülgener, Sabri, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet dünyası*, İstanbul, 1981.